

İLTİZAM SİSTEMİNİN XVIII. YÜZYILDAKİ BOYUTLARI

Yard. Doç. Dr. Eftal BATMAZ*

XVI.yüzyılın ikinci yarısından başlayan mali bunalım, XVII ve XVIII. yüzyıl Osmanlı mali yapısını derinden etkileyecek sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Özellikle savaş teknolojisinde meydana gelen gelişmeler, sürekli maaş alan ve ateşli silahlarla donatılmış merkez ordularının önemini arttırmıştı. Bu gelişmeler hem Osmanlı maliyesine önemli bir yük getirmiş hem de devlet gelirlerinin büyük bir bölümünün merkezi hazinede toplanması zorunluluğunu doğurmuş ve timar sisteminin çözülmesine giden yolu açmıştı. Bu eğilim sonucunda bir yandan klasik Osmanlı sosyo-ekonomik yapısı,maliyesi ve vergi toplama düzeni hızla çözülmeye uğrarken öte yandan da eskiden beri sistemin içinde yer alan bazı mali uygulamalar yaygınlık kazanmıştır. Bilindiği üzere bir kısım asker ve görevlilere belirli bölgelerden ve faaliyetlerden kendi nam ve hesaplarına vergi toplama hakkının devredilmesi demek olan timar sistemi¹önemli bir mali uygulama idi. Bu uygulama sayesinde çeşitli kamu hizmetleri yerine getirilebildiği gibi bir aracı kullanılmadığı için verginin kolay ve masrafsız olarak da toplanması sağlanıyordu. Ancak öyle faaliyetler grubu vardı ki bunu timar sistemi içine yerleştirmek mümkün değildi. Merkezi bürokrasi ile ücretli askeri sınıfın yüklediği bu faaliyetleri, büyük bir imparatorluğun her tarafından toplanacak aynı vergileri, doğrudan doğruya ve münferit tarzda tahsis ederek yürütmek imkansız olduğu için, vergilerin nakden alınması ya da nakde çevrilerek merkezi bir hazineye intikal ettirilmesi ve oradan bu faaliyet gruplarına maaş şeklinde ödenmesi zorunluluğu vardı². İşte bu zorunluluk karşısında uygulanan metod *İltizam Usulü*'dür. Osmanlı Devleti'nin kuruluşunu takip eden yüzyıl içinde ortaya çıkan ve timar sistemi ile bir bütünü meydana getirmek üzere birbirlerini tamamlayan bir uygulama olan İltizam usulü, XVI. yüzyıl ortalarına kadar merkezi hazineye ait vergi gelirlerini yarıya yakın bir oranda karşılamaktaydı³. Bu uygulama, yukarıda kısaca belirttiğimiz gelişmelerin imparatorluk üzerindeki etkisi ve nakdi ekonominin önem kazanması ile birlikte hızlı bir yayılma temposu göstermiştir. İltizam sisteminin hızla yaygınlaşmasının ana nedeni, devletin artan masraflarını karşılamak üzere mevcut aynı gelirleri hızla nakde dönüştürme zorunluluğu idi⁴. Devletin maliyesi hızla artan masrafların bütçede yarattığı açıkları kapamak üzere bir yandan gelirlerini arttırmaya çalışırken diğer yandan da masrafları kısalmaya çalışmıştır. Bu amaçla para tağşişi, müsadere, yeni vergiler koyma ya da mevcut olanların oranlarını yükseltme yanında, bir anlamda iç

* A.Ü. D.T.C.F. Tarih Bölümü.

¹Barkan,Ö.Lütfi,"Timar",*JA,C.XII.s.286*

²Genç,Mehmet,"Osmanlı Maliyesinde Malikane Sistemi",*Türkiye İktisat Tarihi Semineri*,Ankara,1975,s.232

³Genç,a.g.m.,s.234

⁴Inalcık,Halil,"Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire. 1600 -1700",*Archivum Ottomanicum*,VI(1980),s. 330

istikraz diyebileceğimiz iltizam usulünü yaygın bir şekilde uygulamıştır. Bu uygulamanın doğurduğu sonuçları şöyle özetleyebiliriz: Devlet, müzayedede belirlenmiş olan iltizam bedelinin bir kısmını mültezimden peşin olarak talep ediyordu. Verginin tahsil hatta tahakkuk etmesinden aylarca önce, önemi zamanla artan bir peşini yatırmak zorunluluğu, sonuçta müzayedede şartlarından biri haline gelince esas itibarıyla askeri sınıf mensuplarının elinde bulunan iltizamlar zengin tüccarlar ile tefeci grupların eline geçmeye başlamıştır⁵. Bu kişilerin vergilerini toplamak için iltizamlarının bulunduğu bölgelere gitmelerine de nadiren rastlanıyordu. Daha yaygın olarak kullanılan yöntem ise, başkentten üretim bölgesine kadar uzanan yol boyunca her kademede satıcıya tatlı karlar getiren vergi toplama ayrıcalığını başkalarına devreden alt sözleşmeler yapmak⁶ ya da mukata'ayı üç beş bölüme ayırıp *pâre mukata'aları* biçimine soktuktan sonra, her birini bir *pâre mukata'acıya* devretmekti⁷. Alt mültezimler diyebileceğimiz bu kişiler de genellikle yöre halkından olmaktadır.

Sonuçta, mültezimler İstanbul'dan eyaletlerdeki kazalara kadar uzanan bir zincirin halkaları gibi birbirlerine bağlandılar⁸. Bu uygulama, mültezim-ayan sınıfı arasında bir hiyerarşi oluşumunu başlatmakla kalmayıp, aynı zamanda kapıkulu ve valilere dirliklerini satma fırsatı da sağlamıştır.

İltizam usulü ve bu türde alt-sözleşmeler yapmak, toprak üzerindeki sahiplik ve mülkiyet hakları iddialarının dağılışına ve merkezi hükümete karşı sorumluluk bağlarının belirsizleşmesine neden olmuştur. Bundan dolayı, merkezi bürokrasinin kimin hangi toprak üzerinde ne kadar hakkı olduğunu izlemesi de zorlaşmıştır⁹.

Bununla birlikte, merkezi denetimin azalması ve iltizam usulünün yaygınlaşması mülkiyet ilişkilerini hemen etkilememiştir. Üreticiler bundan böyle de yüzyıllar boyunca yaptıkları gibi gittikçe küçülen topraklarını ekmeyi sürdürmüşlerdir. Ancak şimdi ürettikleri ürünler üzerinde hak iddia eden daha çok kişi vardı. Bunun yanı sıra, uzun dönemde özellikle Batı Anadolu ve Balkanlar gibi zengin bölgelerde topraklar sınırlı sayıda bireylerin elinde toplanma eğilimi göstermiştir. Buralarda, mültezimler yenilenen müzayedelerle aynı bölgelerde yeniden kendilerine verilen iltizam haklarını kullanarak ve ilk topraklarına yeni topraklar ekleyerek kendilerini büyük çiftlikleri fiili sahibi olarak yerleştirme eğilimi içinde oldular. Bu bölgelerde vergi mültezimliğinden kaynaklanan güç, ücretli askerlerin kullanılması ve bürokratik boşluklardan

⁵ Genç, a.g.m.s. 234

⁶ Mc Gowen, B., *Economic Life in Ottoman Empire, Taxation, Trade and the Struggle for Land, 1600-1800*, Cambridge, 1981, s. 58

⁷ Akdağ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, 2. cilt, s. 339-340.

⁸ XVI. yüzyılın ikinci yarısında, mültezimlerin oluşturduğu yerel idare ağının timar ve timar sahiplerinden oluşan ağa denk olduğu, hatta bu ikinci ağı geride bıraktığı öne sürülmüştür. Bkz. Faroqi, Suraiya, *Kentler ve Kentliler*, İstanbul, 1993, s. 369

⁹ Kasaba, Reşat, "Incorporation of the Ottoman Empire. 1750-1820", *Review*, X/5-6(1987), s.808

yararlanma yoluyla sağlamlaştırıldı¹⁰. Bu oluşumlar XVIII. yüzyıldaki merkez-kaç odakları da omurgasını oluşturmuştur.

Yukarıda belirttiğimiz gelişmelere rağmen Osmanlı İmparatorluğu'nun klasik mali yapısı, çeşitli sarsıntı ve yıpranmalara karşın XVII. yüzyılın ikinci yarısına kadar genel yapısını koruyabilmiştir. Ancak, XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayan uzun ve yıpratıcı savaşlar büyük bir mali darlık yaratmıştır¹¹. Bu dönem savaşlarının Osmanlı İmparatorluğu'na getirmiş olduğu yükün etkisi, çeşitli araştırmacılar tarafından yayınlanmış olan "bütçe" örneklerinde de açıkça görülmektedir¹². Bu bütçelerde dikkatimizi çeken bir nokta da bu açıkların gittikçe artmasıdır.

XVIII. yüzyıla girerken, Osmanlı merkezi hazinesinin nakit sıkıntısı had safhaya ulaşmış ve bütçe için yeni kaynaklar arama çalışmaları başlamıştı. Bu amaçla merkezi hükümet giderleri arasında en büyük kalemi oluşturan merkezi ordu ve bürokrasiye mensup bir kısım ulufeliye, maaşlarını devlete bırakmaları karşılığında, bazı mukata'aları, yıllık vergilerini hazineye ödemeye devam etmek üzere *kayd-ı hayat* şartıyla iltizama vermeye başladı. Bu sayede devlet, herhangi bir gelir kaybına uğramadan bir kısım maaş ödemelerinden kurtuluyor, reaya da timar sistemindekine benzer tarzda, ömür boyunca kârı kendisine ait olacak bir vergi kaynağını menfaati gereği himaye etmek isteyen bir koruyucuya kavuşmuş oluyordu¹³.

Malikane usulü denilen ve 1695 yılında uygulamaya konulan bu sistem Osmanlı maliye tarihinin tüm XVIII. yüzyılını etkileyen en önemli gelişmedir. Zamanın Baş Defterdarı tarafından hazırlanan esaslar dahilinde H. 24 Cemazi-ü'l-evvel 1106/M. 10 Ocak 1695'te yayınlanan bu fermanın¹⁴ amacı; sık sık değişen mültezimlerin mümkün olduğu kadar fazla kâr sağlamak uğruna tahrip ettikleri vergi kaynaklarını ihya ve idame etmek üzere değişmez bir mültezimin tasarrufuna bırakmaktır. Diğer bir ifadeyle, timar ve iltizam usulü kaynaştırılmış olmaktadır. Bununla birlikte, malikane usulünün uygulanmasındaki temel amacın merkezi hazinenin nakid paraya olan ihtiyacının karşılanması olduğunu söyleyebiliriz.

Uygulamaya konulduğu andan itibaren malikane usulü yaygınlık kazandı ve merkezi hazinenin denetimi altında olan çeşitli mukata'alar *malikâne mukâta'a* statüsüne çevrilerek özel şahıslara satıldı. Malikane uygulaması ilk elde

¹⁰Mc Gowan, *a.g.m.*, s.62

¹¹Bu yüzyıl savaşları için bkz. Uzunçarşılı, İ. Hakki, *Osmanlı Tarihi*, 3. bsk. C.III/1, Ankara, 1983, s.326 vd.

¹²Bu bütçeler için bkz. Barkan, Öç Lutfi, "1070-71(1660-61) Tarihli Osmanlı Bütçesi ve Bir Mukayese", *JFM*, XVII/1-4(1960), s. 304-317; Aynı yazar, "1079-80 (1669-70) Mali yılına Ait Bir Osmanlı Bütçesi ve Ekleri", *JFM*, XVII/1-4(1960), s. 225-303; Sahillioğlu, Halil, "Savaş Yılı Buhranları", *JFM*, XXVII/1-2(1969), s.75-111; Tabakoğlu, Ahmet, "XVII ve XVIII. Yüzyıl Osmanlı Bütçeleri", *JFM*, XXXI/1-4 (Barkan'a Armağan Sayısı), s. 396-97; Aynı yazar, "İçtimai-İktisadi Tarih Kaynakları Olarak Osmanlı Bütçeleri", *Fikir ve Sanatta Hareket*, 1(163), Mart 1979, s.39-44

¹³Genç, *a.g.m.*, s.235

¹⁴1695'te yayınlanan bu fermanın sureti için bkz. *Tarih-i Raşid*, C.II, İstanbul, 1282, s.288-289. Belgenin latin harflerine çevrilmiş için bkz. Genç, *a.g.m.*, s.285 vd.

acil giderlerin finansmanında önemli sayılabilecek meblağların hazineye intikalini sağladıysa da¹⁵, uzun dönemde çeşitli sorun ve açmazları da beraberinde getirmiştir. Herşeyden önce sistem, öngörülenin aksine uzun dönemde malikanecilerin vergi kaynaklarına özen göstermeleri sonucunu vermemiştir. Mukata'aları iltizama alan malikaneciler genellikle başkentte oturuyor ve mukata'alarını gayri resmi olarak iltizama veriyorlardı. Hatta bazı mukata'alarda ikinci ve üçüncü elden iltizamlar bile söz konusuydu. Böylece ortaya iltizam sisteminde olduğu gibi bir malikaneci hiyerarşisi ortaya çıkmıştır.

Öte yandan, bu uygulama sonucunda malikanecilerin malikanelerinde gerçek mülk sahibi gibi davranmaları nedeniyle miri topraklar üzerinde yeni bir toprak aristokrasisi doğmuştur. İnalıcık'ın da belirttiği gibi XVIII. yüzyılda görülmeye başlayan büyük çiftliklerin ve yerel hanedanların kaynağı burada aranmalıdır¹⁶.

Timar Alanlarının Mukata'alaşma Süreci ve Yeni Mukata'aların Nitelikleri:

"Timar alanlarının mukata'alaşması" ifadesi ile timar, zeâmet ve has adlı dirlikler biçiminde mahallinde görevlilere tahsis olunagelen mali gelirlerin giderek merkezi hazine gelirleri arasına katılması kastedilmektedir.

Osmanlı Devleti'nin "klasik sistemi" içinde timar uygulamasına göre, dirliklerden elde edilen gelirlerin merkezi hazineye intikal ettirilmeden, bazı yükümlülükler karşılığında, mahallinde dirlik sahiplerine tahsis edilmesi, XVIII. yüzyıla kadarki dönemin koşullarından kaynaklanıyordu. Ancak, XVII. yüzyıldan itibaren timar sisteminin değişime uğradığı ve değişen dengeler nedeniyle istihdam edilen insan sayısı artan kapıkulu sisteminin merkezi hazinenin ek kaynak gereksinimini arttırdığı da bir gerçektir. Bu nedenle, özellikle XVIII. yüzyıldan itibaren, timar alanlarının yavaş yavaş merkezi hazine gelirleri arasına katılması eğiliminin hızlandığı görülmektedir¹⁷.

Osmanlı Devleti'nin uzun tarihi boyunca timar uygulaması yanında, her boyutta gelir kaynağı için iltizam usulünün uygulandığını biliyoruz. Ancak bizim burada açıklayacağımız çalışacağımız durum tek tek dirlik alanlarının çeşitli nedenlerle merkezi hazine gelirleri arasına katılması değil; bir bütün olarak bu eğilim sonucunda devletin, askeri, mali ve idari alanlarında meydana gelen değişimlerdir.

Eskiden beri yapılagelen uygulamada, herhangi bir timar ya da zeâmet hasılının merkezi hazine gelirleri arasına katılabilmesi için herşeyden önce buların dirlik olma nitelik ve özelliklerinin sona ermesi gerekmekteydi. Başka bir ifade ile *havass-ı hümâyûna tahsis* olunmaları gerekiyordu. Bu şekilde *havass-ı hümâyûna tahsis* olunan dirlik, bir mukata'a haline dönüşmüş olurdu ve hasılatı merkezi hazineye girerdi.

¹⁵Genç, a.g.m..s.249

¹⁶İnalıcık, a.g.m..s.329

¹⁷Barkan, a.g.m..s.328

Daha önceki yüzyıllarda münferid olaylar niteliğinde olan ve bir süre sonra genellikle başkalarına tevcihle sonuçlanan dirliklerin havass-ı hümayûna tahsisi olayı XVIII. yüzyılda mukata'alaşma sürecini belirleyen genel bir eğilim halini almıştır. Gerçekten de bu yüzyılda timar yoklamaları sıklaşmış ve bu yoklamalarda mevcut görülmeyen timar erbabının timar ve zeâmetleri ellerinden alınmaya başlanmıştır. Örneğin, H. 12 Safer 1127/M. 20 Şubat 1715 yılında sefere katılmayan timarlı sipahileri tesbit üzere Erzurum eyaletinde yapılan bir yoklama sonucunda; *defter yazûları* yekünü 7 milyon akçeyi bulan 2119 timar defterden çıkarılarak, ayrı bir mukata'a teşkil etmek üzere merkezi hazineye intikal ettirilmiştir¹⁸. Bu arada birçok dirlik sahibinin de kendi rızalarıyla (*kasr-ı yed*) timar ya da zeâmetlerinden feragat ettikleri görülmektedir¹⁹. Bunlar genellikle ellerindeki dirliklerin hasılsız olduğunu ve dolayısıyla dirlik sahibi olmanın gerektirdiği yükümlülükleri yerine getiremediklerini jleri sürmekteydiler. Bir kısım dirlik sahibi ise, dirliklerinin mukata'aya dönüştürülmesini ve sonradan kendilerine *malikâne* olarak verilmesini istemekteydiler²⁰. Bununla birlikte aynı dönemde timar ve has tahsislerinin de devam ettiğini belirtmemiz gerekir. Nitekim XVIII. yüzyılın başlarında bir yandan *havass-ı vüzeraya* dahil bazı yerlerin *havass-ı hümayûna* ilhakına dair kayıtlara rastlanırken diğer yandan da *kanûn-ı kadim üzere* vezirlere has vermeye devam edilmiştir²¹.

Öte yandan timar alanlarının mukata'alaşma sürecine bakıldığında, olayın öncelikle küçük dirliklerden başladığını, hasların ise devreye en son aşamada katıldıkları görülür²². Yalnızca küçük dirlikler düzeyinde kalan bir mukata'alaşma olgusunun Osmanlı klasik mali yapısını değiştirecek nitelikte olmayacağı açıktır. Ancak, XVIII. yüzyılda beylerbeyi ve sancakbeyi haslarının da bu sürece katılması ile olayın boyutlarının büyüdüğü ve Osmanlı askeri-idari sisteminde değişimin hızlandığı söylenebilir.

Burada vurgulanması gereken bir husus da, bu olayın boyut kazanması ile eskiden beri sistemin içinde yer alan mültezimin bir 'örf yetkilisi olarak klasik kapıkulu mensuplarının yanında yeni bir unsur olarak yer alması ve giderek öneminin artmasıdır.

Bu yeni olgunun ortaya çıkmasında 1695 yılında uygulamaya konulan malikane sisteminin H. 17 Cemazi-ü'l-âhir 1108/M. 12 Ocak 1697 tarihli bir fermanla haslara da teşmil edilmesinin etkisi büyüktür. Bu fermâna göre: *Vüzerây-ı izâm ve selâtin-i kirâm hazerâtı ve sâirlerinin mutasarrıf oldukları havâss bundan böyle isteklilere malikane olarak satılabilecekti. Ancak bu haslardan bazıları malikane olarak satılsalar bile yine has olarak kalmaya devam*

¹⁸Barkan, *aynı yer*.

¹⁹Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Cevdet/Timar* tasnifinde bu konu ile ilgili birçok belge bulunmaktadır. Örnek için bkz. No: 6402, 6448, 6546.

²⁰Örneğin, Maraş sancağında ve nahiyesinde mutasarrıf olduğu zeâmetin hasılsız olduğunu belirten bir dirlik sahibi, dirliğin kendisine "malikâne" olarak verilmesini talep etmiştir. *Cevdet/Timar*, No: 329

²¹*Tarih-i Cevdet*, C. II, s. 150

²²Cezar, Yavuz, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi*, İstanbul, 1986, s. 35

edecekti. Bu malikane-has'larda hasılat muacceleyle ödeyen malikaneceye aitti. Ama malikaneciler *mâl* adı verilen yıllık ödentileri has mutasarrıflarına ödemek zorundaydılar. Has mutasarrıfları yılda dört taksit halinde mallarını malikaneciden alacaklardı²³. Bu durum arşiv belgelerinden de izlenebilmektedir. Örneğin, H. 1130/M.1717 yılında Divriği sancağı hassı *bervech-i iştirak* 4000 guruş muaccele ile Seyyid Ömer Ağa ile Seyyid Halil'e malikane olarak satılmıştır. Malikaneciler 374.992 guruşu *berây-ı vezâif ve hass*, 96.471 guruşu da *berây-ı irsâliye* olarak ödemeyi taahhüt etmişlerdi²⁴. Aynı şekilde Anadolu valilerinin haslarına dahil olan Ankara sancağındaki Susuz köyü de malikane olarak verilmiştir. H.1138/M. 1726 yılında köyü malikane olarak üzerine alan Abdullah senelik mâli Anadolu valilerine verecekti²⁵.

Timar alanlarının, özellikle beylerbeyi ve sancakbeyi haslarının ve bazı kalemlerin malikane olarak satılması ile taşra yöneticilerinin kimliklerinde ortaya çıkan yeni uygulamalar, taşra yönetiminin mali niteliklerini de etkileyecek ve XVIII. yüzyıldaki ilginç gelişmeler iltizam usulünün boyutlarını genişletecektir.

H. 1108/M. 1697 yılında hasların da malikane olarak satılabilmesine imkan tanınmasından sonra Anadolu'da birçok sancak, *sancaklıktan ref'* olunarak malikane olarak satılmıştır. Örneğin, 12 R.Evvel 1137/M. 29 Kasım 1724 tarihli bir kayda göre; Hamid sancağı *sancaklıktan ref'* olunarak 30.401 guruş muaccele ile Elhac Ramazan Ağa ile Ahmed Ağa'ya malikane olarak satılmıştır²⁶. Aynı şekilde Çapakçur livasının da sancaklıktan çıkarılarak *miri mukâta'aya* dönüştürülmüş ve malikane olarak satılmıştır²⁷.

Sancaklık biçiminde tasarruf sırasında en çok göze çarpan yakınmalar genellikle taşradaki örf mensuplarının *bid'at*leridir. Bundan dolayı sancakların iltizama ya da malikane verilirken öne sürülen nedenlerden biri de budur. M. 1694 tarihli bir fermanda Bolu sancağının sancaklık kaydının kaldırılmasının

²³ Cezar, a.g.e., s.313, Belge:1

²⁴ BOA, MAD, No:9513, s.93

²⁵ BOA, MAD, No:9510, s.87 ; 11.27 Recceb 1142/M. 15 Şubat 1730 tarihli bir belgeden bu tür uygulamaların şikayete neden olduğunu öğrenmekteyiz. Buna göre: "Anadolu'da ba'zı eyalet ve sancaklarda muharir kalemiyle mirlivâya mahsûs olan karyeleri ba'zı kimesneler yazû ve hasların sancak mutasarrıflarına virmek üzere bir mikdar mu'accele ile malikâne derûhde idub bi'l-cümle mahsûlât ve rûsûmatın kendüleri ahz itmeleriyle sancakların mahsûl-i aslisi ve irâd-ı tabiisine kes-i külli târi olub mutasarrıflarının müzayakalarına bâis olmağın bir mahalle me'mûr olduklarında mesârif-i seferiyyeleri görmekte kendülere ızdırab-ı külli târi ziyâde harb ve kıtalda olan bu misillü zümre-i celilenin irâd-ı mu'ayyencelerini igrak ittihaz cylemeleri bir tarikle münasib olmayub ale'l-husûs cânib-i miriye dahi menfaati olmadığın bunların malikâne ve mukâta'a kaydları ref' ve ilga ve yine kemâken sancak mutasarrıfları taraflarından zabt itdirilmesi için fermân-ı âli sâdir ..." olmuştur. BOA, MAD, No:9510, s.134 ; Bu fermana rağmen uygulamanın sürdüğü anlaşılıyor. Örneğin, H. 1147/M. 1734 tarihinde Hüdevvendigar sancağında, Akyazı nahiyesi ve çevresindeki bazı mirlivâ hasları malikane olarak verilmiştir. BOA, MAD, No:9510, s.22

²⁶ BOA, MAD, No:9510, s.78

²⁷ Livâ-i Çapakçur. Fi sene guriş 1500. Livâ-i mezbûrun sancak kaydı ref' ve voyvodalık aklâmından miri mukâta'a olmak üzere müzayededen mu'acceleyle malikâne olmak üzere telhis olundukta mücebince mahalline terkîn ve müzayed olunmak bâbinda fermân-ı âli sâdir olmağın...fi sene 1116 ", BOA, MAD, No:10306, s.133; Çankırı sancağının malikane olarak satılması için bkz. BOA, MAD, No:9510, s.95

nedenleri açıklanırken; Bolu sancağı mutasarrıfları ve mütesellimlerinin sancak dahilindeki kazalar halkından *devr ve selâmiye* adları ile fazla vergi toplamaları ve bu yüzden pek çok köyün *perâkende ve perişan* olması öne sürülmüştür. İşte bundan dolayıdır ki, Bolu sancağı *sancaklıktan ihraç ve havâss- hümayûna* katılıp her sene bir kişiye iltizama verilmiştir²⁸. H. 1106/M. 1695 yılında *Bolu Voyvodalığı Mukâta'ası*'nı iltizama aldığını gördüğümüz Elhac Ahmed Ağa'nın görevinin yönetim açısından ne olduğunu gösteren bir belge, onun tarafından Bolu kadısına gönderilen bir buyuruludur²⁹. Bu belgede, *voyvoda-i Bolu* imzasıyla mukâta'a sahibi kadiya, kazada ki yeniçeri serdari ve diğer yöneticilere şöyle seslenmektedir: "...Bin yüz altı senesine mahsûb olmak üzere Bolu sancağı voyvodalığı ve nezâreti uhde ve iltizâmımızda olûb ... Tarafımıza aid ve râci olan dem-i diyet ve cürm-i cinayet ve bad-i havâ ve sâir cüz'î ve külli her ne vâki olur ise ahz ve kabz ve voyvodalık umûrî görülmesi için tarafımızdan kıdvetü'l-emâcîd ve'l-akrân zide kadrihû vekil ve kâimmakâm nasb ve ta'yîn olunmuşdur ...". Voyvodalığı iltizama alan kişinin toplanmasını istediği bu vergiler bilindiği gibi *niyabet* genel başlığı altında toplanan yönetime ilişkin vergilerdir.

XVIII. yüzyılda Malatya sancağı da malikane olarak yönetiliyordu. H. 1128/M. 1716 yılında *malikâne vechile* Rîşvanzâde Mehmed'in üzerinde olan *hashâ-i bedel-i sancak-i livâ-i Malatya mukâta'ası* sözü edilen kişinin *şekâvet ile ma'rûf* olması nedeni ile üzerinden alınarak³⁰, H. 9 C.Ahir 1130/M. 10 Mayıs 1718 senesinde Hasan'a iltizamen verilmiştir. Hasan'ın başvurusu üzerine Hazine-i amire'de saklanan Baş muhasebe defterleri incelenmiş ve yılda 22 yük(2.200.000 akçe) bedel ve 7754 akçe malı olan bu mukata'nın kimsenin üzerinde olmadığı görülerek 2.500 guruş muaccele ile kendisine verilmiştir. Mukata'a Hasan'a verilirken öne sürülen şartlar şunlar idi: Hasan, mukata'ayı eskiden olduğu gibi *zabt ve vâki olan mahsûlâtı ve rûsûmâtı cüz'î ve külli kanûn ve defter mücebince ahz ve kabz* edecektir. Adı geçen mukata'aya köy ve mezraaları *malikâne* tasarruf edenler, ellerindeki berâtları gereği belirlenen meblağları ve has hissesini sene sonunda voyvodaya teslim edeceklerdir. Malikâne olmayan köy ve mezraalar da adı geçen voyvoda tarafından yönetilecektir. Bu köy ve mezraaların reayası berat sahibini üzerlerine *voyvoda ve zâbit* bilerek *şer'î şerife mutabık sözünden taşra kat'a hareket* etmeyeceklerdir. Mukata'a gelirlerinden ödenmesi gereken maaşlarını alan hak sahiplerinin ellerinde ki beratların arkasına *hüccet* niteliği taşımak üzere kayıt düşülecektir. Bu ödemelerden sonra hazineye gönderilmesi gereken miktar ise dört taksitte ödenecektir³¹. Belirtilen bu şartlarla mukata'ayı üzerine alan Hasan'ın Malatya kadısına gönderdiği bir buyuruldu, onun yönetim açısından yüklendiği görevleri göstermesi bakımından ilginçtir. Bu belgede *mutasarrıf-ı voyvodalık-ı*

²⁸ *Bolu Şer'îye Sicili*, No:839, s.55 : Saruhan sancağı da malikaneye çevrilirken öne sürülen nedenler aynıdır. Bkz. *Manisa Şer'îye Sicili*, No:17, s.21-22.

²⁹ *Bolu Şer'îye Sicili*, No:838, s.11.

³⁰ *Malatya Şer'îye Sicili*, No:2, s.70

³¹ *Malatya Şer'îye Sicili*, No:2, s.84

sancak-ı Malatya imzasıyla mukata'a sahibi, kazadaki görevlilere seslenirken klâsik dönemdeki örf mensuplarının sahip oldukları hakları vurgulamaktadır³².

Bu örnekler bize bir gerçeği açıklıyor: Malikaneci, yönetime yeni bir *örf* yetkilisi olarak girmektedir ve geniş bir alanda padişah adına yetkiler kullanmaktadır. Aşağıda da göstereceğimiz gibi, bu geniş alanlarda kendi adına başkalarını da yetkilendirebilmektedir.

Örneğin, H. 8 C.Evvel 1156/M. 30 Temmuz 1743 yılında *bedel-i sancağı Saruhan mukâta'ası*, Arpa Emîni Yeğen Ali ile ortaklarının *bervech-i malikâne* uhdesindedir³³. 1745 yılına ait ve Yeğen Ali tarafından tanzim edilen bir buyuruldu; Saruhan sancağının Karaosmanzâde Elhac Mustafa Ağa'ya iltizam edildiği görülmektedir³⁴. 20 Kasım 1751 tarihli olup bu sırada Rumeli valisi olan Yeğen Ali Paşa tarafından gönderilen bir başka buyurulda da ise şöyle denilmektedir: "...Bervech-i malikâne mutasarrif olduğumuz bedel-i sancağı Saruhan ve beytül-mâl ve resm-i çift ve dühühâne mukâta'ası işbu 1165 senesi mâh-ı muharremü'l-harâmın guresinden senesi gayetine gelince ber-mu'tad-kadim zabt ve tasarrufu darende-i temessük hâlâ Aydın muhassılı vezir-i mükerrem sa'adetlü Mehmed Paşa hazretlerine tefviz..." olunmuştur³⁵. Saruhan mukâta'asını malikane ortaklarından iltizama alan Aydın muhassılı Mehmed Paşa ise ağalarından Genç Mehmed'i Saruhan mütesellimi olarak tayin etmiştir³⁶.

Mukata'aya dönüştürülen sancakların doğrudan voyvoda tasarrufundaki köy ve mezraaları dışında, eskiden has ve zeametlere bağlı köy ve mezraalar da aynı usulle yani ya iltizam ya da malikane yoluyla mültezimlere verilmiş, ancak onlar aracılıyla toplanan gelirlerin voyvodaya teslim edilmesi ve onun eliyle hazineye intikali öngörülmüştür³⁷.

³²...İşbu bin yüz otuz senesi cemâzi-ü'l-âhirin onbeşinci gününden zabt eylemek üzere vilâyet mütesellimliği ve voyvodalığı bervech-i iltizâm berât-ı âlişân ile bize tevcih ve ihsân olunub kendümüz varıncaya dek berât-ı âlişânın şurût ve kuyûdu üzere zabt ve tasarruf ve vilâyet-i merkûmu hıfz ve hırâset ve icrâ-i ahkâm-ı şeri'at-garraya muâvenet eylemek üzere tarafımızdan işbu dârende-i buyuruldu İbrahim Ağa zide kadrihü vekil ve nasb (ve) ta'yin olunub irsâl olunmağla buyuruldu tahrir ve irsâl olunmuştur..." *Malatya Şer'îye Sicili*, No:2, s.84

³³Uluçay, Çağatay, 18 ve 19. *Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri*, İstanbul, 1955, dipnot:

3 ; Saruhan sancağındaki diğer bazı mukâta'alar ise çeşitli şahısların malikanesidir. Örneğin, Kuru-i cebel-i Magnisa ve tevâbi' mukâta'ası Defterdar Halil Paşa'nın (*Manisa Şer'îye Sicili*, No:178, s. 202) ; İhtisâb-ı nets-i Magnisa ve tevâbi' mukâta'ası ise Aydın muhassılı Abdullah Paşa'nın malikanesidir. Abdullah Paşa ise mukata'ayı bir seneliğine Elhac Halil Ağa'ya iltizama vermişti (*Manisa Şer'îye Sicili*, No:178, s.203).

³⁴*Manisa Şer'îye Sicili*, No:201, s.6

³⁵Uluçay, Çağatay, "Karaosmanoğullarına Ait Bazı Vesikalar", *Tarih Vesikalari Dergisi*, C. III, Sayı 14, s. 120, belge no:22.

³⁶*Manisa Şer'îye Sicili*, No:205, s.6 : H. 10 Muharrem 1169/M. 16 Ekim 1755 yılında "bedel-i sancağı Saruhan ve tevâbi' mukâta'ası" nı malikane olarak tasarruf eden Anadolu valisi vezir-i mükerrem Ali Paşa ise İbrahim Ağa'yı sancağa mütesellim olarak tayin etmiştir (*Manisa Şer'îye Sicili*, No:208, s.62-63).

³⁷Örneğin, Çorum'a bağlı 130 guruş akçe yazılı Karahisar köyü ile Niksar'a bağlı 82 guruş yazısı olan Kürkçiyân köyü, senelik mallarını her sene voyvodaya vermek üzere malikane olarak tevcih edilmişlerdi (*BOA.MAD*, No:9513, s.50). Aynı şekilde, Malatya Voyvodalığı mukâta'asına bağlı bazı köy ve mezraalar da her yıl gelirlerini voyvodaya vermek şartıyla malikane olarak tevcih

XVIII. yüzyılda,merkezi hükümet sancakların yönetiminde tutarlı bir politika izleyememiştir. Bu yüzyılda sancak mukata'aları sahipleri sık sık değişmiş hem de iltizamın kah malikane kah belirli sürelerle ya da tekrar sancak olarak tevcih edilmesinde kararsızlığa düşülmüştür. Örneğin, XVIII. yüzyıl başlarında Divriği sancağı Seyyid Ömer Ağa ile Seyyid Halil'e malikane olarak verilmiştir³⁸. Ancak Divriği sancağı mukata'asının malikanelik kaydı H. 22 C.Evvel 1145/M. 10 Ekim 1732 yılında kaldırılarak bu kez Ömer Paşa'ya *sancaklık üzere* tevcih edilmiştir³⁹. Bu belgeden yaklaşık 1,5 sene sonra Divriği sancağının *sancaklık kaydı ref'* olunarak eskiden olduğu gibi malikane olarak tevcih edilmesi için Divriği kadısı ve halkı arz'da bulunmuşlardır⁴⁰. Belgede durum şöyle açıklanmaktadır: "... mukâta'a-i mezbûrun mukaddem malikâne mutasarrıf olan Hasan Ağa'nın bir ferde zulm ve te'addisi olmadığından zamanında bi'l-cümle ahali âsûde olub her vechile hıfz ve hırsat üzere iken mukâta'a-i mezbûr bir tarikle üzerinden ref' olunub...vakt-i hazarda tamamen mâl ve kalemiyyesin teslim itmek ve sefere me'mûr oldukda mâl ve kalemiyyesin mesârif-i seferiyyesine sarf olunmak şartıyla Ömer Paşa'ya tevcih olunmuşken yüz kırk beş senesinde sefere me'mûr olmamağla...mukâta'a-i mezbûr sancaklıktan ref' ve senevi 6.276 guruş mâli beher sene hazine-i amireme ve kalemiyyesin mahallerine teslim etmek üzere..." Hasan Ağa ile Elhac Veli'ye *bervech-i malikâne* verilmiştir⁴¹.

Yukarıda verdiğimiz örneklerde de görüldüğü gibi, XVIII. yüzyılda Anadolu'daki bazı sancakların yönetimi bir *mirimirâna* bırakılmaktan ziyade, oranın gelirleri hazinece mukata'aya bağlanarak bir *voyvodalık* biçiminde ya iltizama verilmekte ya da XVIII. yüzyılda yaygın olarak görülen *malikane* şeklinde tevcih edilmektedir⁴².

edilmişlerdi (*Malatya Şer'îye Sicili*,No:2üs.124). Malikane olarak verilen Eskiköy,Devle ve Öyük köyleri ile Mahmudoglan ve Merik Viran mezraalarının eski dönemde hass-ı padişahi ya da timar olarak tevcih edildikleri görülmektedir. Bkz. RefetYinanç -Mesut Elibüyük, *Kanuni Devri Malatya Tahrir Defteri (1560)*.Ankara,1984.s. 105, 120, 230, 406, 442.

³⁸BOA,MAD,No:9513,s.93.

³⁹ref'-i kayd-ı malikâne ve bervech-i mirivâlık be Ömer Paşa kayd şûde ve beher sene mâl ve kalemiyye eş dâde fermüde ber-müceb-i telhis ve fermân-ı âli ve berât ve be divân-ı hümayûn kaim dâde fi 22 C.Evvel 1145. Fi sene guruş 6.000 ". BOA,MAD, No:9513, s. 93.

⁴⁰BOA,MAD,No:9513,aynı yer.

⁴¹Aynı durumu Anadolu'daki diğer bazı sancak ve kazalarda da görmekteyiz. Örneğin "Tokat Voyvodalığı Mukâta'ası" Mehmed kethüdanın malikane olarak üzerindedir. Mehmed kethüdanın ölümü üzerine malikane "taraf-ı miriden zabt" olunarak H.1147/M. 1731 senesinde Gümüşhane Emini Keskin İsmail Ağa'ya "bervech-i iltizam" verilmiştir. Ancak mukata'anın aslen malikane olması nedeniyle H. 1145/M. 1732 yılında 64.500 guruş mu'accele ile nisfi Hasan Ağa'ya,rub'ı Ahmed Bey'e,diğer rub'ı ise Ahmed Ağa'ya "bervech-i malikane " olarak verilmiştir. BOA,MAD,No:9513,s.2.

⁴²Bununla birlikte,sancakların mültezimlere malikane olarak verilmesi uygulamasının yanısıra,Osmanlı yönetim sisteminin ruhuna uygun olarak pašalara da verilmekteydi. Örneğin. H. 1197/M. 1782 yılında Amasya sancağı "bedel-i sancağ-ı Amasya" şeklinde mukata'aya dönüştürülerek vezir-i mükerrem Elhac Ali Paşa ile vezir-i mükerrem Mikdad Ahmed Paşa'ya malikane olarak tevcih edilmişti. BOA,MAD,No:10226.s.194.

Miri mukata'aların malikane usulüyle verilmesi, XVIII. yüzyılda ilginç gelişmelere neden olmuştur. Bilindiği üzere, " malikâne verilen mukâta'ât ve kurâ ve mezâri vüzerâ ve mir-i mirân ve mir-livâ ve mütesellimler ve sâir ehl-i örf tâifesi taraflarından bir akçe ve bir habbe mütabesiyle rencide ve remide olunmayub cevri ve te'addileri men' ve def' olunub mefrûzü'l-kalem ve maktû'ül-kadem min külli'l-vucûh serbestiyet üzere" tasarruf olunmaktaydı⁴³. Bu ise, malikane mutasarrıflarının kendi mukata'a bölgelerinde, eyalet ve sancağa bağlı olmadan sadece merkeze karşı sorumluluk taşımak ve kadı denetimi altında örf yetkisini üzerinde bulundurması demektir.

XVIII. yüzyılda dirlik alanlarının hızla *miri mukata'aya* dönüştürülmesi sonucunda; taşra yönetiminde yerel unsurlar mültezim olarak örf yetkilisi klasik kapıkulu mensupları yanında yeni bir unsur olarak yer almaya başlamışlardır. Bu yerel unsurların, yönetime nasıl katıldıkları ve güçlendiklerini bir iki örnekle açıklamak yararlı olacaktır.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, XVIII. yüzyılda Anadolu'daki birçok sancak; sancaklıktan çıkarılarak malikane ya da iltizam şeklinde yönetiliyordu. Bu sancakların malikane mutasarrıfları sancaklarını genellikle mütesellimleri aracılığıyla idare ediyorlardı. Uluçay'ın da belirttiği gibi; mütesellimlerin başlıca vazifeleri, uhdelerinde bulunan mukata'aların asayiş ve inzibatını temin etmek, sefer ve eşkiya takibine memur olduğunda gitmek, kendilerine ait olan rüsum ve teklifleri toplamak, hükümetin emrettiği zahire, asker, hayvan vesaireyi tedarik edip göndermekti⁴⁴. XVIII. yüzyılda Saruhan bölgesinin önemli ailelerinden biri olan Karaosmanoğulları işte bu şekilde büyük bir güç ve servet kazanmışlardı.

H.1128/M.1715 yılında Saruhan sancağı, Aydın Muhassılı Abdullah Paşa'ya *bervech-i arpalık* tevcih edilmişti. Ancak bu şekilde tevcihin reayayı mütesellimlerin zulmüne maruz bıraktığı için, Saruhan sancağı da " Aydın ve Menteşe sancakları mistüllü hadd-i i'tidalı mertebede maktu' ile beher sene taraf-ı miriden mu'tedil ve reaya-perver kimesnelere... bervech-i maktu' beher sene hazine-i amireye teslim olunmak üzere 10.000 guruş mâli ve bervech-i mu'tad 1.000 guruş kalemiyye ve 712 guruş harc-ı aklâm olmak üzere mecmû' 11.712 guruş maktu' kayd ..." olunmuştu⁴⁵. Saruhan sancağının *bervech-i maktû* verilmesi ile birlikte, Karaosmanoğlu Hacı Mustafa Ağa bu sancağın mütesellimliğini elde etmiştir⁴⁶. Karaosmanoğulları bu sancağı Hacı Hüseyin Ağa'nın ölüm tarihi olan H.1231/M. 1816 tarihine kadar iltizam etmişlerdir⁴⁷.

Hacı Mustafa Ağa, mütesellim olduğu süre içerisinde bu görevin getirdiği imkanlardan yararlanarak kısa zamanda bölgesindeki toprak ve halk üzerinde hakimiyet kurmuştur. H. 1168/M. 1754 tarihli bir belgeden "Koru-i cebel-i Mağnisa mukâta'ası"nın 153.600 akçe mâl ile Hassa Silahşorlarından Mir Elhac

⁴³BOA, Cevdet/Maliye, No:10108.

⁴⁴Uluçay, a.g.e., s. 14

⁴⁵Manisa Şer'iye Sicili, No:179, s.21-22

⁴⁶Uluçay, a.g.e., s.10

⁴⁷Uluçay, a.g.m., s.123-124

Halil, Mehmed Tahir ve Mir Mustafa'nın malikanesi olduğunu öğrenmekteyiz.⁴⁷ Buna rağmen "havâss-ı merkûmenin etrafında olan kurâ ve mezari' eshâbı hass-ı merkûmun nice yerleri bizim karye ve mezraalarımız türâbı..." diye iddia etmişlerdi. Bunun üzerine malikane mutasarrıfları mukata'anın hududlarının tesbitini istemişlerdi. İstanbuldan gönderilen bir mübaşirin incelemeleri sonucunda; mukata'anın etrafındaki timar ve zeametlerin sahipleri bu mukata'a dahilindeki toprakların kendilerine ait olduğunu bildirerek *selefleri ve selefleri* bu timar ve zeametleri 30-40 sene önceden beri Hacı Mustafa Ağa'ya " her sene mütevâliyen ilzâm eylediklerinden ol dahi cümlesini mahlût keyl ve ta'sir idüb hâlâ mezbûrlar ve mültezimleri her mezraanın hududunu te'yîd ve tavsife kudretleri..." olmadığını bildirmişlerdi. Hacı Mustafa Ağa ise 34 seneden beri bu mukata'anın çevresindeki " cem'i kurâ ve mezarii eshâbından mütevâliyen iltizâm ve cümlesini mahlût keyl ve ta'sir edüb kat'a birinin âherden fasleden hududunu kendüsünün dahi bilmedüğünü..." belirtmiştir⁴⁸.

Görüldüğü gibi Hacı Mustafa Ağa resmi görevinin getirdiği avantajlardan yararlanarak birçok mukâta'a, timar ve zeâmeti tasarruf etmektedir. Hacı Mustafa Ağa ve ardıları resmi birer görevli olmalarına rağmen çoğu zaman bir mütegalibe gibi davranarak halka zulüm yapmakta ve fazla vergi toplamaktaydılar. M. 1755 tarihli bir belgeye göre; Manisa halkı İstanbul'a gönderdikleri bir *arzuhalde* şikayetleri üzerine Hacı Mustafa Ağa mütesellimlikten azledilerek, yerine o sırda Anadolu valisi bulunan Yeğen Ali Paşa'nın kethüdası Saruhan mütesellimi tayin edilmiştir. Hacı Mustafa Ağa'nın görevden alınmasının nedenlerinden biri 1765 tarihli bir fermenda şöyle dile getirilmektedir:⁴⁹ "Bedel-i sancak-i Saruhan mukâta'asını maktûl Karaosmanoğlu ma'a kalemiye mâl-ı mîrsinin üç katıyla mâlikâne mutasarrıfı olan meblağı tahsil eylediğinde kana'at etmeyüb bedel-i iltizâmından ma'adâ livâ-i mezbûr kazâlarının hânelerine göre senede onbire bin guruş dahi tevzi' ve cebren tahsil..." etmiştir. Yine bu aileden olan Karaosmanoğlu Ataullah'ın bölgedeki *habâset ve şekâvetinden* Saruhan sancağındaki mütegalibeler fırsat bulup halka zulüm yapmışlardır.⁵⁰

Diğer bir örneğimiz ise Rizvanzâdelere aittir. XVIII. yüzyılda *bedel-i sancak-i Malatya* şeklinde mukâta'aya bağlanan bu sancak uzun yıllar Rişvanzâdeler'in tasaarrufunda kalmıştır. H. 1177/ M. 1763 yılında *hasha-i bedel-i sancak-ı livâ-i Malatya mukâta'ası* vezîr-i mükerrrem Elhac Ebûbekir Paşa'nın mâlikânesidir. Adı geçen paşanın ölümü üzerine mukâta'a " Rişvanzâde Sileyman Paşa kullarına bilâ-mu'accele... maktû'an tevcih..." olunmuştur.⁵¹ 1764 yılında ise Rişvanzâde Süleyman Paşa'nın ölümü üzerine *toyvodalık-ı Malatya, karye-i Arka, nisf-i bâd-ı havâ-i Behisni* mukâta'aları ile Haremeyn mukâta'asına bağlı *Teroş ve tavâbi' mukâta'ası* kardeşi Sayyid Abdurrahman Bey'e *mir-i*

⁴⁸Manisa Şer'îye Sicili, No:208, s. 51

⁴⁹Uluçay, Çağatay, a.g.e. s. 10

⁵⁰BOA, Cevdet/ Maliye, No:10108

⁵¹BOA, Cevdet/ Maliye, No: 21744

mirân rütbesiyle mâlikâne olarak tevcih olunmuştur.⁵²H. 1197/M. 1782 yılında da söz konusu mukâta'a Rîşvanzâde Seyyid Ömer Paşa'nın mâlikânesidir.⁵³

Yukarıda verdiğimiz örneklerde de görüldüğü gibi, XVII. yüzyıldan sonra özellikle de XVIII. yüzyılda yerel unsurlar diyebileceğimiz gruplar, iltizam sisteminin genişlemesine paralel olarak taşra yönetiminde önemli görevlere gelmişlerdir. XVII. yüzyılda ve daha önceki dönemlerde bu yerel unsurlar yönetime pašaların, beylerin ya da yüksek derecedeki görevlilerin vekilleri olarak katılabilmekte ve voyvoda, subaşı ve mütesellim gibi ünvanlar almaktaydılar. Yerel unsurların vali maiyyetlerinde bölükbaşı ya da serdengeçti ağası olarak bu tür askeri memuriyetleri doldurdıkları da görülmekteydi. Bu grupların XVII. yüzyılda elde edebildikleri en yüksek ünvan *ağa* idi.⁵⁴ Oysaki, XVI. yüzyılda mütesellim ya da mültezim olarak görev yapan bu unsurlarca *kapucubaşı*, *mirâhûrluk* daha sonra da *mir-i mirân* ünvanları alarak *askeri* sınıfa katılmışlardır.⁵⁵

XVIII. yüzyılda, padişahın yürütme gücünü temsil eden ehl-i örf mensupları sınıfına *seyyid* lerin de katılması yerel unsurların artık devşirme kökenli görevlilerin yerini almaya başladıklarının bir başka kanıtıdır.⁵⁶

⁵²BOA, *Cevdet/ Maliye*.No:28478

⁵³BOA, *MAD*, No:10226.s. 67-68; Rîşvanzâdelerin gerek mütesellim gerekse mâlikâne sahibi olarak Malatya Sancağını yönettikleri sırada birçok zulüm ve haksızlık yapmalarından dolayı zaman zaman bu görevden alındıkları da olmuştur. Bkz. BOA,*MAD*,No:134, s. 350; BOA, *Cevdet/ Maliye*, No:21737

⁵⁴İnalçık, Halil, "Centralization and Decentralization in Ottoman Administration", *Studies in Eighteenth Century Islamic History*, (eds.) T. Naff and R. Owen, London, 1977, s. 40

⁵⁵Örneğin, H. 1212/M. 1797 yılında "Voyvodalık-ı Diyarbakır" mukkata'ası vezir-i mükerrerem Esseyyid İbrahim Paşa ve ortaklarının malikane olarak uhdesindedir. BOA, *Cevdet/ Dahiliye*.No:2645; Malikane ortakları Diyarbakır'a Halil Efendi'yi "voyvoda" olarak tayin etmişlerdir. Malikane mutasarrıfları, merkeze, Halil Efendi'nin Diyarbakır gibi "külliyyetli bir mukata'ayı" yönetmesinden dolayı "kapucubaşılık veya divân-ı humâyûn hocalığı" verilmesini teklif etmişlerdir. BOA, *Cevdet/Dahiliye*. No:7525 Malatya Sancağını Malikane olarak tasarruf eden Seyyid Abdurrahman Bey'e de "mir-i mirâm" ünvanı verilmişti. BOA, *Cevdet/Maliye*.No:28478

⁵⁶Örneğin, H. 1145/M. 1732 yılında Çankırı Sancağı Selim Paşa'ya "ebâen cedd vatan-ı aslisi olmak hasebiyle..." tevcih edilmiştir. BOA, *MAD*.No:9510, s. 95; 1764 yılında da Seyyid Abdurrahman Bey, mirimiran ünvanıyla "voyvodalık-ı Malatya" Sancağı mukata'asını malikane olarak yönetmekteydi. BOA, *Cevdet/Maliye*.No:28478; Rîşvanzâdelerden olan Ömer Paşa ile Süleyman Paşa da Seyyid idi.